

Joeri Januarius

*Helden, machines en vooruitgang? Visuele representaties in gedenkboeken van Belgisch- en Nederlands-Limburgse mijnbedrijven*¹

Hardwerkende mannen, zware arbeidsomstandigheden, zweet, en door het zwarte mijnstof onherkenbaar geworden gezichten: het zijn beelden die spontaan geassocieerd worden met het mijnbedrijf. Deze bijdrage wil dieper ingaan op de bedrijfsgestuurde visuele beeldvorming van het mijnbedrijf en het mijnwerkersberoep in gedenkboeken van Belgisch- en Nederlands-Limburgse mijnbedrijven, voornamelijk uit de jaren 1950. Bedrijfsrepresentatie vormt hier een centraal concept. Door het visuele materiaal in de gedenkboeken te vergelijken, wil ik de wat Taylor noemt 'variabiliteit' in de representaties van bedrijven, arbeid en bedrijfspagingsgemeenschappen onderzoeken.² Hoe werden de bedrijven en de mijnwerkers in beide regio's voorgesteld? In welke context werden ze afgebeeld? Welke thema's kwamen aan bod?

De afbeeldingen die hier centraal staan, zijn gemaakt in opdracht van bedrijven en vallen onder het label van 'bedrijfsfotografie'. Tim Strangleman wijst erop dat die foto's de bedrijven vaak documenteren in sociale en economische transformatieperiodes. In een periode van verminderde economische activiteit wordt bijvoorbeeld beeldmateriaal geproduceerd met een nostalgische blik op het verleden. Strangleman legt de nadruk op het tijdgebonden karakter van dergelijke afbeeldingen: 'the changing nature of work, and especially the eradication of many traditional industries, has proved a fertile ground for representation and memorialisation'.³ In zijn studie van bedrijfspublicaties onderzoekt Roland Marchand hoe bedrijven in hun interne en externe communicatie beeldmateriaal inzetten om een bedrijfsidentiteit te creëren.⁴ Visuele representaties waren onderdeel van een bredere bedrijfsrepresentatie. David Nye stelt echter dat een bedrijf niet noodzakelijk één bedrijfsidentiteit creëert, maar eerder verschillende identiteiten, afhankelijk van de doelgroep.⁵ Larry Peterson onderzocht de inhoudelijke veranderingen in het beeldmateriaal van het Amerikaanse bedrijf Pullman op de lange termijn (1880-1980). Volgens hem brachten bedrijfsfotografen aan het einde van de negentiende eeuw voornamelijk de indrukwekkende bedrijfsarchitectuur in beeld; arbeiders werden als

- 1 Mijn dank gaat uit naar mijn promotor prof. dr. Peter Scholliers (Vrije Universiteit Brussel) en de redactie van dit tijdschrift voor de stimulerende commentaren en kritieken op eerdere versies van dit artikel. Ik ben ook prof. dr. Ad Knotter (Universiteit Maastricht/SHCL) en dr. Willibrord Rutten (Universiteit Maastricht/SHCL) zeer erkentelijk voor de hulp en inzichten in de werking van de Oranje-Nassau Mijnen.
- 2 Zie: A. Taylor, 'So many cases but so little comparison: problems of comparing mineworkers', in: S. Berger, A. Croll en N. LaPorte ed., *Towards a comparative history of coalfield societies*. Studies in Labour History (Aldershot 2005) 12.
- 3 T. Strangleman, 'Representations of labour: visual sociology and work', *Sociology Compass* 2 (2008) 1491-1505, aldaar, 1496.
- 4 R. Marchand, *Creating the corporate soul. The rise of public relations and corporate imagery in American big business* (Berkeley 1998) 7-10.
- 5 D. Nye, *Image worlds. Corporate identities at General Electric, 1890-1930* (Cambridge 1985) 3-5, 71-92, 148-151.

een soort objecten afgebeeld naast machines en bedrijfsgebouwen. In het begin van de twintigste eeuw veranderde dit beeld onder invloed van het idee dat het bedrijf een arbeidsgemeenschap was. Om de betrokkenheid van het personeel te tonen werden groepen arbeiders in beeld gebracht, samen met onderwerpen als jubilea en sociale thema's.⁶

Gedenkboeken en bedrijfsfotografie als bron

Bedrijfspublicaties, zoals personeelsbladen en gedenkboeken, zijn pas recent door historici ontdekt als bron.⁷ De eerste moderne bedrijfspublicaties dateren uit het laatste kwart van de negentiende eeuw. Vóór de Eerste Wereldoorlog hadden deze publicaties een amateuristisch karakter, of zij waren exclusief gericht op een bepaalde beroepsgroep. In het interbellum, en vooral in de periode na de Tweede Wereldoorlog, werden er in heel Europa meer en meer professionele bedrijfspublicaties uitgegeven.

In België en Nederland verliep die ontwikkeling niet anders. Het eerste personeelsblad in Nederland verscheen in 1882 (*De Fabrieksboode* van de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek), maar tot de Tweede Wereldoorlog bleef hun aantal beperkt. Van de in 1970 nog bestaande bladen was een derde ontstaan tussen 1946 en 1960.⁸ Naar de Belgische bedrijfspublicaties is niet veel onderzoek verricht.⁹ Het eerste Belgische bedrijfsblad werd pas in het interbellum gedrukt. Volgens een enquête uit 1962 dateerden toen 11 bedrijfsbladen uit de periode vóór 1940. Uit de enquête blijkt dat de publicatiestroom pas na de Tweede Wereldoorlog op gang kwam.¹⁰ Bosland heeft in een vergelijkend onderzoek uit 1974 laten zien dat er in Nederland toen aanzienlijk meer bedrijfsbladen werden uitgegeven dan in België (respectievelijk 650 bladen met een gezamenlijke oplage van 1,3 miljoen exemplaren, tegenover 110 bladen met 400.000 exemplaren).¹¹ Ook gedenkboeken en bedrijfsfotoalbums hebben in Nederland een langere traditie dan in België. Volgens Mirelle Thijsen ontstonden algemene fotoalbums al vrij snel na de ontdekking en ontwikkeling van het fotografisch procedé in het midden van de negentiende eeuw. Tentoonstellings- en productcatalogi kunnen

6 L. Peterson, 'Producing visual traditions among workers: the uses of photography at Pullman', *International Labor and Working-Class History* 42 (1992) 41-46.

7 Zie bijvoorbeeld het themanummer in *Management & Organizational History* 3-4 (2008); M. Heller, 'British company magazines, 1878-1939', *Media History* 15 (2009) 143-166; M. Rowlinson en A. Delahaye, 'The cultural turn in business history', *Entreprises et histoire* 55 (2009) 90-110; voor specifieke cases, zie bijvoorbeeld: B. Dredge, 'Company magazines and the creation of industrial cooperation: a case study from the Southern textile industry, 1880-1940', *Management & Organizational History* 3 (2008) 273-288; J. Griffiths, 'Give my regards to Uncle Billy... : the rites and rituals of company life at Lever Brothers, c. 1900-c. 1990', *Business History* 37 (1995) 25-45.

8 H. Bosland, *Personeelsbladen. Journalistiek tegen de verdrukking in* (Amsterdam 1974) 16-20.

9 Vgl. N. Bracke, *Bronnen voor de industriële geschiedenis. Gids voor Oost-Vlaanderen (1750-1945)* (Gent 2000) 332.

10 M. Basch en G. Thoveron, 'Situation de la presse d'entreprise 1957-1962', *Techniques de diffusion collective. Etudes et recherche* 7/8 (1962) 201-203.

11 Bosland, *Personeelsbladen*, 20-22.

als voorlopers van bedrijfsfotoboeken worden beschouwd, hoewel een logische opbouw en een voor de bedrijfsfotoboeken karakteristieke combinatie van tekst en beeld pas in latere uitgaven voorkomen.¹²

Historicus Jos Perry koppelde dit soort bedrijfspublicaties aan de ontwikkeling van de mijnindustrie in Nederlands-Limburg. Hij suggereerde dat de Limburgse mijnen in de periode na de Tweede Wereldoorlog doelbewust verwezen naar veronderstelde mijntradities en een regionaal mijnwerkersverleden om het beroep en de sector aanvaardbaar te maken.¹³ De opkomst van specifieke bedrijfspublicaties en gedenkboeken kan dus ook een middel zijn om een traditie te creëren en de industriële activiteit te legitimeren.

Methodologie

Voor dit artikel zijn de gedenkboeken van de Oranje-Nassau Mijnen en Staatsmijnen in Nederlands-Limburg en die van de mijnzetels in Beringen, Eisden, Winterslag, Waterschei, Zwartberg, Helchteren-Zolder in Belgisch-Limburg uit de jaren 1950 geanalyseerd. In de Nederlandse gedenkboeken waren in totaal 277, in de Kempense 546 foto's opgenomen. Deze foto's zijn onderzocht met behulp van een kwantitatieve en een kwalitatieve inhoudsanalyse.¹⁴ Eerst is onderzocht in welke frequentie een aantal sociale en industriële thema's op deze foto's zijn afgebeeld. Sociale thema's zijn: scènes uit het dagelijks leven, waaronder sportieve en culturele activiteiten, sociale voorzieningen, waaronder huisvesting; industriële thema's zijn: machines en uitrusting, mijnwerkers en arbeid, industrieel landschap en bedrijfsaccommodaties. In tweede instantie zijn speciaal die foto's geselecteerd waarop mijnwerkers en de mijnwerkersgemeenschap staan afgebeeld. In totaal gaat het om 230 foto's: 169 uit de Kempense en 61 uit de Nederlandse gedenkboeken. Die afbeeldingen zijn zowel aan een kwantitatieve als aan een kwalitatieve analyse onderworpen: de beschrijving van het beeld werd gekoppeld aan de beeldtaal, beeldcompositie en de afgebeelde participanten.¹⁵

Daarnaast is onderzoek verricht naar de context waarin de publicaties tot stand zijn gekomen. Ik heb daarvoor gebruik gemaakt van de historische literatuur en van bronnen in de bedrijfsarchieven van de Oranje-Nassau Mijnen en van Staatsmijnen in het Regionaal Historisch Centrum Limburg in Maastricht, en

12 M. Thijsen, *Humanistische fotografie en het geluk van de alledaagsheid. Het Nederlandse bedrijfsfotoboek 1945-1965* (Utrecht 2000) 15-27.

13 J. Perry, 'Van vader op zoon', in: W. Kusters en J. Perry ed., *Versteende wouden. Mijnen en mijnwerkers in woord en beeld* (Amsterdam 1999) 83-92.

14 P. Bell, 'Content analysis of visual images', in: T. Van Leeuwen en C. Jewitt ed., *Handbook of visual analysis* (Londen 2003) 11-34; zie ook G. Rose, *Visual methodologies. An introduction to researching with visual materials* (Londen 2011) hoofdstuk 5; J. Januarius, 'Picturing everyday life of Limburg miners: photographs as a historical source', *International Review of Social History* 53 (2008) 293-312.

15 Voor meer informatie over kwalitatieve werkwijzen, zie: F. Wester, *Kwalitatieve analyse. Uitgangspunten en procedures* (Bussum 2004/2009). De visuele analyse is gebaseerd op de 'visuele grammatica' die ontwikkeld is door Gunther Kress en Theo Van Leeuwen, zie: G. Kress en T. Van Leeuwen, *Reading images. The grammar of visual design* (Londen/New York 2006).

in de bedrijfsarchieven van de Kempense steenkolenmijnen in het Rijksarchief in Hasselt.

Jubileumuitgaven in Nederlands-Limburg

De Oranje-Nassau Mijnen zijn in 1893 onder de naam NV Maatschappij tot Exploitatie van Limburgsche Steenkolenmijnen opgericht op initiatief van de Duitse mijnexperts Carl en Friederich Honigmann en de Nederlandse spoorwegbouwer Henri Sarolea. De eerste mijnzetel, de Oranje-Nassau I, ging in 1899 in productie, terwijl in de eerste drie decennia van de twintigste eeuw nog drie andere zetels werden geopend (de Oranje-Nassau II, III en IV). In 1908 werden de Oranje-Nassau Mijnen overgenomen door de Franse industriële familie De Wendel.¹⁶ In 1916 werd een fotoboek met 36 opnamen gepubliceerd, waarin vooral de industriële installaties van de Oranje-Nassau Mijnen werden getoond.¹⁷ In 1933, 30 jaar na de verlening van de concessie, verscheen een propaganda-uitgave, die tekst combineerde met een fotobijlage.

De directie van de Oranje-Nassau Mijnen heeft vermoedelijk in 1951 of 1952 besloten om arts en fotograaf Nico Jesse opdracht te geven tot de samenstelling van een gedenkboek ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan in 1953. Uit een brief van de directie aan Jesse van 2 mei 1952 valt af te leiden dat Jesse daarvoor zelf contact heeft opgenomen met de directie.¹⁸ Uit onkostennota's blijkt dat Jesse verschillende malen naar de zetels van de Oranje-Nassau Mijnen is afgereisd om fotosessies te houden. In het boek werden 160 foto's opgenomen. Er zijn 3.500 exemplaren van gedrukt.¹⁹ Een deel was bestemd voor personeelsleden, onder meer voor hen die in 1953 40 of meer dienstjaren hadden.²⁰ Op de vraag van Jesse om van het prestigieuze fotoboek ook een meer commerciële uitgave te maken, met meer tekst en duiding, reageerden Oranje-Nassau Mijnen negatief omdat dat ten koste zou gaan van de exclusiviteit van het boek.²¹ Het bedrijfsblad *Oranje-Nassau Post* verwees naar het exclusieve en prestigieuze karakter van het gedenkboek: het was zelfs bekroond als het best verzorgde fotoboek van 1954.²² Hoewel het boek, gezien de omstandigheden en de context waarin het is gemaakt, valt onder het genre gedenkboek (en zo ook door de Oranje-Nassau Mijnen wordt aangeduid), zijn er weinig kenmerken in het boek die naar het jubileum verwijzen. De uitgave vertrekt van een historische inleiding op het ontstaan van de

16 J. Peet en W. Rutten, *Oranje-Nassau Mijnen. Een pionier in de Nederlandse steenkolenmijnbouw 1893-1974* (Zwolle 2009) 25-53.

17 *Maatschappij tot exploitatie van Limburgsche steenkolenmijnen te Heerlen. Fotografische opnamen van den koninklijken Boekhandel M.M. Couvée* (Den Haag 1916).

18 RHCL, archief Oranje-Nassau Mijnen, 17.05, inv. nr. 21, 'Minuten van uitgaande stukken', 1952, band 4, 2 mei 1952.

19 *Ibidem*, inv. nr. 34, 'Fotoboek Oranje-Nassau Mijnen met hierop betrekking hebbende correspondentie, ontwerpen en prenten, brief aan de heer Raedts', 30-12-1953.

20 *Ibidem*, brief aan de directie, 13-02-1953.

21 *Ibidem*, brief aan de directie, 01-04-1953.

22 'Best verzorgde 50 boeken in 1954, het fotoboek der ON-mijnen bekroond', *Oranje-Nassau Post* 15 (1955) 152.

Oranje-Nassau Mijnen, voorafgegaan door twee afbeeldingen die de toon van de publicatie zetten. Nog voor het titelblad zien we een foto van een paard in een wei, dat mijmerend lijkt te staren naar het industriële landschap in de verte. Op de volgende pagina zien we een beeld van de industrie tegen een bewolkte hemel. Die beelden zijn symbolisch bedoeld: de streek laat het agrarische verleden achter zich en de industrie raakt geassimileerd in de van oudsher agrarische omgeving. Het historisch overzicht volgt grotendeels de structuur van het werk uit 1933: de vondst en de ontginning van steenkolen in Nederlands-Limburg worden als een logisch en natuurlijk fenomeen voorgesteld. Een toegankelijke uitleg over de werking van het arbeidsproces en de productie wordt afgesloten met een korte verwijzing naar de betrokkenheid van het bedrijf bij het creëren van goede arbeidsvoorwaarden en een degelijke huisvesting.²³

Staatsmijnen in Limburg (opgericht in 1902) heeft veel meer aandacht aan zijn jubilea gegeven.²⁴ In 1927 vierde het bedrijf zijn 25-jarig bestaan met feestelijke gebeurtenissen en de publicatie van een gedenkboek, *Staatsmijnen in Limburg 1902-1927*.²⁵ De festiviteiten rondom het 50-jarig bestaan in 1952 werden grootser aangepakt, onder meer met de uitgave van verschillende publicaties. Al in 1949 kregen perschef Bekman en bedrijfsarchivaris Bloemen de opdracht die publicaties voor te bereiden. Van hun oorspronkelijk drieluik (een geromantiseerd en rijk geïllustreerd boek, een wetenschappelijke bronnenstudie en een kroniek van het bedrijf) zijn er uiteindelijk twee overgebleven: de wetenschappelijke publicatie en het geromantiseerde verhaal. Voor de eerste publicatie werd een redactiecomité samengesteld, bestaande uit gewezen directielid Mous en de hoogleraren Nuyens, Verberne en Van der Kooy.²⁶ In een van de eerste vergaderingen legde de redactie als uitgangspunt van het boek vast dat '[...] het ondernemingsstandpunt richtinggevend moet zijn. Er moet geen kritische beschouwing gegeven worden, b.v. over de vraag of staatsexploitatie wenselijk is of niet en evenmin moet het boek polemisch van toon zijn, b.v. ten opzichte van het beleid van de particuliere mijnen'.²⁷ Er werd niet gekozen voor een fotoboek, zoals de Oranje-Nassau Mijnen later zouden doen, maar voor een historisch onderbouwde en geïllustreerde uitgave. Dit leverde een indrukwekkende publicatie op van 410 pagina's en 119 foto's. Het werk is chronologisch opgebouwd. Meer dan in het eerste gedenkboek uit 1927 proberen de auteurs het belang van de Staatsmijnen voor de streek te onderbouwen. De auteurs geven niet uitsluitend een positief beeld en maatschappelijke strubbelingen worden niet verzwegen.²⁸

23 N. Jesse, *Oranje Nassau Mijnen* (Utrecht/Heerlen 1953) 1-6 (de pagina's zijn evenwel niet genummerd).

24 Vgl. J. Perry, 'Jubeljaren. Staatsmijnen weerspiegeld in vier jubilea', *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 134-135 (1998/1999) 7-84.

25 *Ibidem*, 12-17.

26 *Ibidem*, 21-22.

27 RHCL, archief Staatsmijnen, 17.49, inv.nr. 66 : 'De boom en zijn vruchten (gedenkboek); het boek, verslagen van de redactiecommissie van het gedenkboek, diversen m.b.t. het 50-jarig bestaan der Staatsmijnen (1952), redactie-commissie voor het gedenkboek 1952', 1.

28 *Gedenkboek bij het vijftigjarig bestaan. Staatsmijnen in Limburg* (Heerlen 1952) 399-407.

Het tweede boek, van persverantwoordelijke Bekman, is totaal verschillend van opzet. Het vormt de prozaïsche of populariserende tegenhanger van het voorgaande werk. De titel *De boom en zijn vruchten* staat bol van symboliek, die Bekman uiteenzet in zijn inleiding: hij vergelijkt de evolutie van Staatsmijnen met de groei van een jonge, krachtige boom. Van de vruchten daarvan kan de omgeving genieten.²⁹ Verspreid over 19 hoofdstukken komen vrijwel dezelfde onderwerpen aan bod als in het eerder genoemde gedenkboek, maar dan haast in romanvorm geschreven en niet geïllustreerd met zakelijke foto's, maar met artistieke tekeningen die het geheel nog luchtiger maken. Van het eerste boek werden 2.500 exemplaren gedrukt;³⁰ het meer literaire werk werd in een oplage van 42.000 exemplaren ruim verspreid onder de werknemers en gepensioneerden van Staatsmijnen.³¹

Jubileumuitgaven in Belgisch-Limburg

De Belgische mijnindustrie was niet beperkt tot de exploitaties in de Kempen. In Wallonië kende de sector een veel langere traditie. Bovendien waren er geen staatsbedrijven. Pas in 1967 werden de Kempense mijnen samengebracht onder de naam de Kempense Steenkoolmijnen (KS), waarin de rol van de staat als aandeelhouder groter werd.³²

Nadat proefboringen van professor André Dumont in As, bij Genk (1901) hadden aangetoond dat er in Belgisch-Limburg winbare kolen voorkwamen, werden er in 1906 en 1907 concessies verleend aan naamloze vennootschappen in Waterschei (S.A. des charbonnages André-Dumont-sous-Asch), Zwartberg (S.A. John Cockerill, division du charbonnages des Liégeois), Helchteren-Zolder (S.A. des charbonnages d'Helchteren-Zolder), Winterslag (S.A. des charbonnages Winterslag), Beringen (S.A. des charbonnages de Beeringen), Eisden (S.A. des charbonnages de Limbourg-Meuse) en Houthalen (S.A. des charbonnages Houthalen).³³

De eerste jubilea van deze mijnbedrijven gingen vrijwel onopgemerkt voorbij, zeker wat betreft gedenkboeken. Alleen de mijn in Eisden publiceerde een gedenkboek bij het 30-jarige jubileum in 1937, getiteld *Limbourg-Meuse à 30 ans d'existence 1907-1937*. Bedrijfspublicaties kwamen pas na de Tweede Wereldoorlog op gang. In 1950 speelde de mijn van Beringen een voortrekkersrol met de publicatie van het eerste personeelsblad voor mijnwerkers *Onder en Boven*; de andere mijnen volgden dit voorbeeld pas jaren later.³⁴

29 B. Bekman, *De boom en zijn vruchten. Vijftig jaar Staatsmijnen in Limburg* (Heemstede 1952) 5-6.

30 *Gedenkboek bij het vijftigjarig bestaan*, 413.

31 Perry, 'Jubeljaren', 25.

32 G. Van Meulder, *Sociale geschiedenis van de Limburgse mijnen. Deel 1: arbeidsverhoudingen en syndicalisme* (Brussel 1999) deel III (niet doorlopend gepagineerd).

33 T. De Rijck en G. Van Meulder, *De ereburgers. Een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers* (Berchem 2000) 17-19.

34 In Zolder verschijnt *Het Mijnlampke* (1955), in Waterschei *Bij ons te Waterschei* (1958), in Winterslag *Winterslag. Personeelsblad van de kolenmijn* (1961) en in Zwartberg *Nieuws uit Zwartberg* (1957).

In 1957 vierden de zes mijnzetels hun vijftigste jubileum met festiviteiten en de uitgave van zes gedenkboeken. Hoewel de mijnzetels die boeken elk afzonderlijk hebben uitgewerkt, was het idee voor de publicatie ervan ontstaan in een vergadering van het directieoverleg in de Associatie der Kempense Steenkolenmijnen (AKS). Op de bijeenkomst van 1 maart 1957 kwamen ze overeen dat er dergelijke publicaties moesten komen. Tevens bleek dat er al contacten waren gelegd met twee uitgeverijen die daarmee ervaring hadden.³⁵ In de vergadering van 12 april werd besloten twee versies te maken (een Nederlandstalige en een Franstalige) met een oplage van ongeveer 2.000 exemplaren.³⁶ De individuele mijnzetels bepaalden zelf de inhoud van hun gedenkboeken. Uit correspondentie van de mijn van Winterslag blijkt dat de directie een rijk geïllustreerd werk wenste, dat voldoende aandacht zou schenken aan de prestaties van de gewezen en huidige directie.³⁷

Hoewel elke publicatie een eigen inhoud, structuur en uitvoering heeft, zijn er toch een aantal gemeenschappelijke elementen. Tabel 1 geeft een overzicht van de Kempense gedenkboeken. Die houden een evenwicht tussen tekst en afbeeldingen. De tekst staat in het teken van de herdenking van de oprichting van de mijnen en biedt voor elke zetel een overzicht van de geschiedenis van de streek, de impact van de mijnen en de moderne ontwikkeling van de industrie. De meeste uitgaven proberen geen traditie te creëren waarbinnen de mijnbouw gesitueerd wordt, integendeel: in de inleidingen en de historische hoofdstukken wordt het vernieuwende en moderne kader van de Kempense mijnbouw benadrukt.

In drie van de zes gedenkboeken staat 'Studio Minders' vermeld als verantwoordelijke voor de beelden; fotograaf Willy Minders is voornamelijk bekend als Genkse kunstschilder met een bijzonder oog voor de ontwikkeling van het landschap. Het blijft evenwel onduidelijk hoe en waarom Minders in contact is gekomen met de mijnen en de fotoreeksen voor de gedenkboeken.³⁸

De visuele representatie van het mijnbedrijf: één grote gemeenschap ...

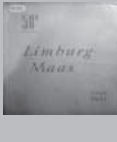

De afbeeldingen in de gedenkboeken lijken op het eerste gezicht een uniform en homogeen beeld van het mijnberoep en de industrie te propageren. In elk gedenkboek zijn de foto's vergezeld van een vaak onpersoonlijk onderschrift. De mijnwerkers worden anoniem afgebeeld, dus zonder naam of functie. Er wordt geen melding gemaakt van de diverse nationaliteiten die in de Limburgse mijnen actief waren en de afbeeldingen tonen een sterk 'Belgisch' en 'Nederlands'

35 Rijksarchief Hasselt, bedrijfsarchief Zolder, inv. nr. 673, 'Verslag van de vergaderingen van de comité-gérants van de AKS te Hasselt op 01/03', 1.

36 *Ibidem*, 'Verslag van de vergaderingen van de comité-gérants van de AKS te Hasselt op 12/04', 1.

37 *Ibidem*, bedrijfsarchief Winterslag, inv. nr. 436, 'Lettre Lucien Meert 10/05/1957'.

38 Voor meer informatie over Minders als kunstschilder, zie: J. Geraerts, D. Lauwaert, K. Reulens en E. Sciot, *Genk door schildersogen. Landschapsschilders in de Limburgse Kempen 1850-1950* (Leuven 2010).

	Helchteren-Zolder	Waterschei	Beringen	Eisden	Winterslag	Zwartberg
Cover						
Opzet	combinatie van tekst en illustratieve afbeeldingen	tekst en fotokatern gescheiden; vormen losstaande delen	tekst en fotokatern gescheiden; vormen losstaande delen	combinatie van tekst en afbeeldingen	combinatie van tekst en afbeeldingen (nadruk op foto's)	combinatie van tekst en afbeeldingen
Uitvoering	vier hoofdstukken: geschiedenis, ondergrond, bovengrond en personeel	specifieke thema's die worden uitgewerkt: geologie, uitbatingsinrichtingen, veiligheid, kapitaal en deelneming	leunt meer aan bij een fotoboek; de korte inleiding over geschiedenis en werking	specifieke thema's worden uitgewerkt: afzetting, ondergrond, bovengrond, verschillende diensten	vier hoofdstukken: de heide en haar verborgen schatten, van verkenning tot productie, aan de spits, de heide bloeit	geen uitgesproken structuur; losstaande facetten van de mijngemeenschap
Fotograaf	Studio Minders, Photo Lux	niet vermeld	Photo Lux, Photo Aeriene, Actualit	niet vermeld (wrschl. Studio Minders)	d'Otreppe, Studio Minders	Studio Minders, Martin, Sergysels& Dietens

Tabel 1. Overzicht van de structuur van de Kempense gedenkboeken

Gebaseerd op: 50ste verjaring van de steenkoolmijnen van Helchteren & Zolder (Brussel 1957), 50e verjaring Limburg-Maas 1907-1957 (Brussel/Luik, 1957), 1907-1957. Zwartberg (Brussel 1957), Beeringen 1907-1957 (Brussel 1957), Charbonnages de Winterslag (Bruxelles 1957), Kolenmijnen André Dumont. Naamloze Vennootschap Waterschei (Brussel 1957).

beeld van de mijnindustrie.³⁹ Hoewel beide mijnstreken een beroep deden op buitenlandse arbeidskrachten, kan uit deze nadruk op het 'lokale' karakter van de mijnarbeid blijken dat de mijndirecties de lokale binding en tradities wens-ten te benadrukken.⁴⁰ De foto's tonen geen conflicten of samenlevingsproblemen en geven een harmonieus beeld.

De afbeeldingen zijn weliswaar duidelijk gebonden aan bepaalde mijnzetels, maar door de compositie en de aard van die afbeeldingen (bijvoorbeeld anonieme arbeiders en algemene beelden van de ondergrond) gaat de specificiteit van

39 Zie over deze kwestie, L. Beyers, *Iedereen zwart? Het samenleven van nieuwkomers en gevestigden in de mijn* (Amsterdam 2007).

40 Serge Langeweg, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg. Herkomst, werving, mobiliteit en binding van mijnwerkers tussen 1900 en 1965* (Hilversum 2011) 199-201.

elke mijnzetel min of meer verloren. De industriële beeldtaal is sterk gelijkend.⁴¹ Dit geldt voornamelijk voor de Kempense mijnen; het feit dat Studio Minders betrokken was bij drie van de zes gedenkboeken verklaart uiteraard de aanzienlijke gelijkenissen in fotografische beeldtaal.

... of individuele identiteiten: een overzicht van de thematische diversiteit

Een thematische en kwantitatieve benadering van de foto's laat zien dat 76 procent van de afbeeldingen onder de noemer 'industrieel' valt, terwijl de resterende 24 procent 'sociale' thema's uitbeelden (zie tabel 2). De Nederlandse gedenkboeken leggen meer nadruk op industriële thema's (80 procent tegenover 74 procent in de Kempen), maar het verschil is niet significant. Uitgesplitst per mijn valt op dat Zwartberg relatief meer sociale thema's laat zien (42 procent), terwijl de percentages bij Waterschei naar de andere kant overhellen, met slechts 16 procent sociale onderwerpen. In Nederlands-Limburg leggen de Oranje-Nassau Mijnen meer dan gemiddeld de nadruk op industriële thema's (85 procent tegenover 15 procent). De andere mijnen bevinden zich in de buurt van de gemiddelden.

	Sociaal	Industrieel	N
Helchteren-Zolder	22%	78%	72
André Dumont	16%	84%	82
Beringen	22%	78%	148
Limburg-Maas	31%	69%	106
Winterslag	27%	73%	90
Zwartberg	42%	58%	48
Oranje-Nassau	15%	85%	207
Staatsmijnen	26%	74%	118
Totaal	24%	76%	823

Tabel 2. *Frequentieverdeling van de aard van de afbeeldingen per gedenkboek*

Uit tabel 3 blijkt dat zowel in de Nederlandse als in de Belgische gedenkboeken afbeeldingen van industriële landschappen en bedrijfsaccommodaties het meest voorkomen (30 procent), gevolgd door die van machines (25 procent) en arbeiders (17 procent). In de Nederlandse gedenkboeken neemt het industriële landschap 32 en 46 procent in beslag; afbeeldingen van het dagelijks leven slechts 4 en 1 procent. In de Kempense is die verhouding in veel gevallen heel anders, met als uitschieter Zwartberg, waar 23 procent van de afbeeldingen oog hebben voor het dagelijks leven. De overige verschillen wijken weinig af van de

41 Zie ook M.W. Mariën, *Photography: a cultural history* (New Jersey 2002) 205-211.

	Dagelijks leven, sport en ontspanning, cultureel leven	Machines en uitrusting	Arbeiders	Industrieel landschap en bedrijfsaccommodatie	Sociale voorzieningen, incl. huisvesting	Varia, w.o. veiligheid, stakingen, portretten	N
Helchteren-Zolder	6%	39%	14%	21%	17%	4%	72
André Dumont	7%	28%	13%	41%	9%	1%	82
Beringen	14%	34%	32%	11%	8%	1%	148
Limburg-Maas	12%	21%	8%	38%	19%	3%	106
Winterslag	19%	11%	23%	27%	8%	12%	90
Zwartberg	23%	25%	6%	17%	19%	10%	48
Oranje-Nassau	4%	24%	21%	32%	11%	8%	159
Staatsmijnen	1%	18%	4%	46%	10%	21%	118
Totaal	9%	25%	17%	30%	12%	8%	823

Tabel 3. *De thematische verdeling per mijnzetel*

gemiddelden. Per mijnzetel zijn er wel variaties, maar die tasten het algemene beeld niet aan. Helchteren-Zolder en Beringen richten zich meer dan de andere mijnen op machines en uitrusting, met respectievelijk 39 procent en 35 procent van hun totaal aantal afbeeldingen. Bij de Oranje-Nassau Mijnen (33 procent), Staatsmijnen (46 procent), Limburg-Maas (38 procent) en Waterschei (42 procent) is er veel aandacht voor het industriële landschap. Arbeiders worden in het gedenboek van Beringen veel afgebeeld (32 procent), maar veel minder in andere.

Visuele representatie van de Limburgse mijnwerker

Hoe beelden de huldeboeken de mijnwerker zelf uit? Uit een kwantitatieve analyse blijkt dat er geen eenduidige manier was waarop Limburgse mijnwerkers door de diverse mijnzetels werden afgebeeld. Globaal genomen worden de mijnwerkers meer afgebeeld als onderdeel van een werkprocedé (162 foto's) dan poserend als persoon (68 foto's). Bovendien worden ze in de meerderheid van de gevallen (127 foto's) in een groep gefotografeerd. De beeldvorming is sterk op arbeid gericht en speelt in op een groepsgevoel. Daarin verschillen de mijnzetels weinig.

Op basis van een kwalitatieve analyse van de foto's waarop mijnwerkers staan afgebeeld, is het mogelijk om een typologie op te stellen. Er is een duidelijk onderscheid tussen de mijnwerkers in de context van hun werk en de mijnwerker die gevisualiseerd wordt in zijn sociale kader. Die visuele typologie kan in verband worden gebracht met de bestaande archetypes rond het mijnberoep.

De eerste representatiewijze verbeeldt de mijnwerker als held en geeft hem een haast iconische status (afb. 1).⁴² Dit soort beelden isoleert het individu: de

42 Zie over deze thematiek ook: Thijsen, *Humanistische fotografie*, 31-55.

Afb. 1

focus ligt op de mijnwerker als anonieme figurant. De namen van de mijnwerkers verschijnen niet in het onderschrift, wat bijdraagt aan de heroïek en de mystiek van het beroep. De fotograaf richt zich op de met stof bedekte hoofden van twee mijnwerkers. Hun blik is naar boven gericht, waardoor het statische karakter van de afbeelding dynamischer wordt. Door de *close-ups* is de betrokkenheid met de arbeiders groot, terwijl niet duidelijk is wat ze aan het doen zijn. Hoewel afkomstig uit het gedenkboek van de André Dumontmijn uit Waterschei is het niet helemaal zeker of deze afbeelding in de ondergrond van Waterschei is gemaakt, laat staan of de geportretteerde heren wel mijnwerkers zijn. Het is duidelijk dat de artistieke waarde van de afbeelding primeert op de documentaire waarde.

Afb. 2

Naar aanleiding van het bezoek van koningin Wilhelmina aan de Staatsmijnen in 1945 is een reeks afbeeldingen van haar gemaakt in verschillende omgevingen (ondergronds, tijdens een bezoek aan de mijninstallaties ...). Afbeelding 2 toont een ondergrondse mijnwerker die de koningin een hand geeft. De begroeting is hier de vector die niet alleen wijst op een relatie tussen beide personen, maar ook met de participanten op de achtergrond. De afbeelding is van onderuit genomen waardoor ze allebei een lichte autoriteit uitstralen. De attributen van de man bepalen wie hij is en hoe het mijnberoep wordt gerepresenteerd. Hij is gekleed in zijn werkplunje en zijn gezicht is ongewassen en stoffig. Hij representeert het belang dat in deze periode van wederopbouw aan mijnarbeid wordt gehecht. De encensering is zonder twijfel bewust gekozen. Het was de bedoeling om de koningin een mijnwerker met vuile kledij en een stoffig gezicht te laten ontmoeten: zij toont daarmee respect voor het vuile werk dat de ondergrondse mijnwerkers verrichtten ten dienste van het land.

Dit is een sterk beeld dat veel zegt over het (visuele) imago dat rond mijnarbeid wordt gecreëerd. Dergelijke foto's verlenen mijnwerkers een visuele iconische status: zo zien mijnwerkers eruit, zonder meer. Dit speelt in op de bestaande stereotyperingen rond mijnwerk. Vooral het feit dat mijnwerk 'vuil' is, wordt hier bevestigd. Door het universele karakter van dit soort foto's wordt de uitspraak 'in de mijn is iedereen zwart' gecreëerd en bevestigd.

Afb. 3

Op afbeelding 3 worden mijnwerkers afgebeeld als onderdeel van het werkproces. De focus richt zich nu enerzijds op de kwaliteiten van mijnwerkers als arbeiders en anderzijds op het gebruik van het mijngereedschap. Dit soort afbeeldingen werken volgens het principe van het centrum (of de kern van de afbeelding) en de marge (of de context die de kern verduidelijkt). De machines staan centraal en is de functie van de mijnwerkers eerder beperkt. Twee mijnwerkers bedienen hier een mechanische schepmachine; in het onderschrift wordt enkel verwezen naar die machine. De afbeelding is gemaakt in de ondergrond van de mijn van Eisdon en illustreert het hoofdstuk 'vervoer in de ondergrond'. Na activiteit in steengangen komt er steenpuin vrij; deze machine dient om gangen vrij te maken door het steenpuin in bakken te laden. De mechanische schepmachine vormt het centrum van de afbeelding. Het lijkt dus de bedoeling om de werking van zo'n machine te visualiseren. Het puin, de steengang en de mijnwerkers die rechts en links van de machine staan vormen het beeldkader. De mijnwerker links draagt werkkledij met helm en staat nonchalant met zijn linkerhand in zijn zij. De andere mijnwerker in dezelfde uitrusting houdt de machine vast. Daarmee wordt de indruk gewekt dat de mijnwerkers de machine bedienen, maar visueel ligt de nadruk op de machine.

In een internationale handleiding over industriële fotografie omschrijven Beezley en Zielke dergelijke afbeeldingen met de term *human interest*. De industriële fotograaf moet volgens deze auteurs de man achter de machine vastleggen: 'workers shown in a photograph add reality and warmth' en 'in photographing this relationship it is important that man looks as though he belongs to machine. The best method for achieving naturalness is to use as models men or women who actually operate the equipment'.⁴³ Ze wijzen er overigens op dat het in die tijd technisch niet eenvoudig en tijdsintensief was om dit soort ondergrondse afbeeldingen te maken.⁴⁴

43 F.G. Beezley en M.H. Zielke, *How to take industrial photographs* (New York 1948) 65-66.

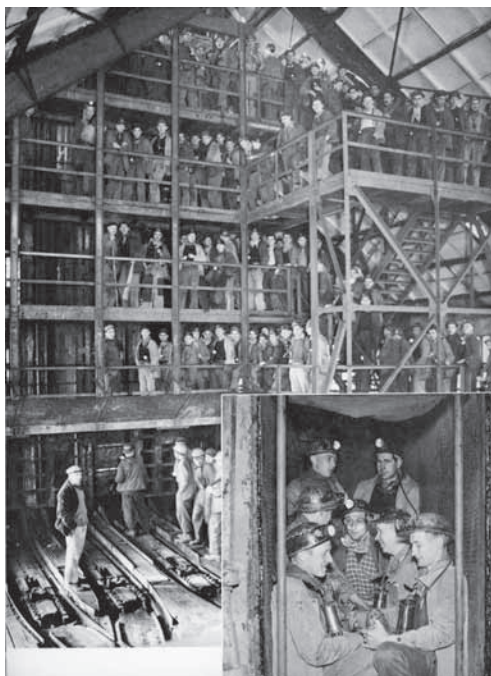
44 *Ibidem*, 2.

Afb. 4

Abbeelding 4, gemaakt door fotograaf Nico Jesse voor de Oranje-Nassau Mijnen, toont een arbeider die in de ondergrond aan het roven is. Omdat de arbeider achter een stempel staat, ontbreekt hier een duidelijk centrum. De nadruk op het vasthouden van de hamer en het verwijderen van materiaal maken dat de handeling van de mijnwerker de kern van de foto vormt; het ondergrondse stutsysteem vormt het beeldkader. De educatieve functie van de afbeelding staat voorop: de mijnwerker, die onbekend blijft, vervult één van de vele ondergrondse taken die horen bij het houwen van kolen. In het verlengde daarvan liggen afbeeldingen waarop de mijnwerker wordt gefotografeerd in het (industriële) landschap, in bedrijfinterieurs en bij bedrijfsgebouwen. De positie van de fotograaf en de invalshoek van het beeld tonen het karakter van de industriële arbeid.

Afb. 5

Op afbeelding 5 worden twee beelden gecombineerd: op de achtergrond zien we de laadvloer van de mijn van Beringen, op de voorgrond de lift, of 'kooi', waarmee de mijnwerkers naar de ondergrond werden vervoerd. De laadvloer was de plaats waar mijnwerkers verzamelden voor ze met de 'kooien' of liften afdaalden. De foto is van een zekere afstand genomen waardoor de volledige laadvloer in beeld wordt gebracht. De vier verdiepingen zijn gevuld met mijnwerkers, die allen in de richting van de fotograaf kijken. Die visuele compositie zorgt voor een direct contact met de kijker en laat toe de omvang van de ruimte in te schatten. Het fotografisch perspectief (de afbeelding is vanaf een platform genomen, gericht naar de bovenzijde van het gebouw) doet de indrukwekkende omvang van deze industriële installatie goed uitkomen. Het contrast qua ruimte met de tweede afbeelding is groot; zeven mijnwerkers staan of zitten opeengepakt in de lift, klaar om naar hun ondergrondse verdieping gebracht te worden. De mijnwerkers dragen hun (nog schone) werkkledij, met mijnhelm en mijnlamp. Op een na kijken ze niet naar de fotograaf.

De beeldtaal van dit soort afbeeldingen vormt een terugkerend stramien in bedrijfsfotografie. In hun eerder aangehaalde handleiding noemen Beezley en Zielke dit beelden met *pictorial interest*: 'As a general rule, an angling, three-quarters view is the best camera position. In such a location, the camera may be placed high above the equipment to give the effect of looking down on it'.⁴⁵

45 *Ibidem*, 1-2.

Afb. 6

Een laatste type afbeelding toont een minder voorkomend facet van de Limburgse mijnwerkers in de gedenkboeken, namelijk het dagelijks leven (afb. 6). Twee visuele composities domineren de beeldvorming: ten eerste documentaire foto's, vooral van huizen in de tuinwijken of kolonieën, ten tweede scènes uit het huiselijk leven. Nico Jesse heeft een mijnwerkersvrouw gefotografeerd in het interieur van een mijnwerkerswoning. Waar deze foto genomen is en wie op de afbeelding staat blijft onduidelijk. De vrouw is aan het strijken op de tafel in de keuken/eetkamer. De foto is van een korte afstand genomen, waardoor het lijkt dat we als kijker ook in de keuken/eetkamer staan. De vrouw kijkt evenwel niet op en richt zich op haar bezigheid (dit wil natuurlijk niet zeggen dat dit beeld niet geësceneerd kan zijn). Hoewel het beeldkader beperkt is, zien we verschillende attributen die de ruimte definiëren: de tafel, de donkere kast met servies, het kooktoestel en het rekje tegen de muur. De huiselijke sfeer die deze ruimte uitstraalt en de huishoudelijke activiteit (het strijken) belichten de rol die vrouwen in de ogen van de fotograaf (of, in het verlengde daarvan de mijn-directies) speelden. Die huiselijke beeldvorming plaatst vrouwen aan de haard: ze zorgen voor het gezin, de kinderen en het huishouden terwijl de man op de mijn werkt.⁴⁶

46 Zie ook Januarius, 'Picturing everyday life'.

Afb. 7

In het verlengde van deze huiselijke beeldvorming nemen mijnwerkerskinderen in de huldeboeken een belangrijke plaats in. De kinderen worden zowel in de context van het gezin als daarbuiten afgebeeld, onder meer op school. De mijndirecties hechtten veel belang aan de opleiding tot mijnwerker. De beeldvorming in afbeelding 7 is direct gericht op het mijnwerk zelf: de jonge mijnwerkers in opleiding staan aan een werkbank tijdens een praktische oefening. Ze zijn volledig uitgedost als mijnwerker, met helm, hoewel die hier in feite geen nut heeft. Met dergelijke foto's tonen de mijndirecties dat ze investeren in de toekomst door scholing aan te bieden aan de kinderen van de mijnwerkers. Daarmee kan het beroep van vader op zoon worden overgedragen. Deze beelden creëren het idee dat het mijnberoep een *vak* is.

De foto's over het dagelijks leven van de mijnwerkers in de huldeboeken sluiten aan op het archetype van de mijngemeenschap die bestaat uit een bruisend verenigingsleven en degelijke huisvesting. Binnen die gemeenschap neemt het gezin (vrouw en kinderen) een prominente plaats in. Daarmee wordt niet alleen het leven van de arbeider buiten het werk belicht, maar ook, via de jongere generatie, de toekomst van het mijnbedrijf zelf.

Besluit

In deze bijdrage is de representatie van het mijnbedrijf en het mijnberoep in Belgisch- en Nederlands-Limburg belicht aan de hand van de bedrijfsfotografie in gedenkboeken uit de jaren 1950. De bedrijfsfotografie had uiteenlopende functies, zoals het tonen van prestige, *human interest*, en educatie. Via een analyse van de foto's in de verschillende gedenkboeken heb ik de betekenis van bedrijfsgestuurde beeldvorming onderzocht in relatie tot de bestaande stereotyperingen van het mijnberoep. Uit de analyse blijkt dat de huldeboeken weliswaar specifieke accenten per mijnzetel legden, maar dat de beeldvorming overheerst werd door industriële landschappen, bedrijfsaccommodaties en machines. Afbeeldingen met mensen, hetzij met betrekking tot arbeid, hetzij van het dagelijks leven, ontbreken echter niet. Uit de kwalitatieve analyses van dit laatste type afbeeldingen blijkt welke visuele beeldvorming over het mijnwerk door de mijndirecties (via de fotografen) werd voorgestaan. Mijnwerkers werden zowel in Belgisch- als in Nederlands-Limburg voorgesteld in een industriële context als icoon en als onderdeel van het arbeidsproces, en in een sociale context als deel van de mijngemeenschap, ondersteund door vrouw en kind.